

communitas
foundation

ХРИСТИЯНСТВО КУЛТУРА

Издава фондация „Комунитас“
София, бул. „Патриарх Евтимий“ 22
тел. 9815670

Редакция

София 1000, бул. „Патриарх Евтимий“ № 22
Тел.: 981 0555
e-mail: hkultura@abv.bg

главен редактор:

проф. д-р Калин Янакиев

водещ броя:

проф. д-р Георги Каприв

редакционен екип:

проф. д-р Георги Каприв

проф. д-р Цочо Бояджиев

д-р Слава Янакиева

Николай Трейман

оформление:

Чавдар Гюзелев

Николай Киров

разпространение:

Стефан Банков

печат:

Печатница Digital Print Express.

През 2020 г. списание *Християнство и култура* излиза в 10 броя и се подготвя от два редакционни екипа.

Редакционният екип с главен редактор Момчил Методиев в състав Д. Спасов, Т. Николов и С. Керелезова подготвя шест броя и си поставя за цел да разглежда актуални и дискуссионни проблеми от областта на християнството и културата. Редакционният екип с главен редактор проф. К. Янакиев в състав проф. Г. Каприв, проф. Ц. Бояджиев и Н. Трейман подготвя четири броя с академична насоченост.

Списанието е свободна дискуссионна територия. Не бива да се очаква, че публикуваните текстове се вписват в една единна (и единствено възможна) коректност. Материалите в списанието отразяват личните позиции на своите автори и независимо от възможните различия трябва да бъдат възприемани като покана за диалог.

Авторите изписват библейските имена съгласно традициите, възприети от вероизповеданията им, а теологическите термини от гръцки произход се изписват според възприетото от авторите и преводачите еразмово или византийско разночетене.

© „Християнство и култура“, 2021

Непоръчани от редакцията ръкописи и материали не се връщат и съхраняват.

Всички права са запазени!

Цена 5 лева.

Интернет издание с пълен архив на списанието:

www.hkultura.com

ISSN 1311 – 9761

Броят е илюстриран с творби на Петя Константинова. Първа корица: *Небесният стопанин*, 2019 г. Втора корица: *Чудесен ден да си подариш малко любов*, 2016 г. Четвърта корица: *Тайната на Великденското яйце*, 2020 г.

ХРИСТИЯНСТВО

съдържание

година XX/2021/брой 3 (160)

КУЛТУРА

Християнство и истина

5

- Съборността на Православието (или Съборност, или ирационална бездна) митр. Амфилохий Рагович
- Парижката школа, Атинската школа и американската православна богословска диаспора Владимир Цветкович
- Християнството в един плуралистичен свят: домостроителството на Светия Дух митр. Георгий (Хогр)

Християнство и история

39

- Баптизмални аспекти на амартологичните дебати в Ранното средновековие. Първороден или прародителски грях? Веселина Кокугева
- Нови ценни издания в областта на каноничното право Александър Смочевски

Християнство и философия

64

- Учението за енергиите във *Всестранното учение* на Михаил Псел Георги Капривев
- Личността според Спиноза, Пуфендорф и Лок Стилиян Йотов

Християнство и политика

100

- Галеновата медицина и социалната стабилност в ранномодерна Флоренция и ислямските империи (първа част) Василиос Сирос

Християнство и изкуство

112

- Сотириолчни предпоставки в поезията на архимандрит Серафим Алексиев о. Стоян Чиликов
- Естетика на асимптотичната точка Антоанета Дончева

Богословско есе

129

- Из Малка книга за малките пророци* о. Николай Петков

Владимир Цветкович е доцент в Института за философска и социална теория на Белградския университет. Той има бакалавърска степен по философия от същия университет и защитава дисертация там през 2007 г. През 2002 г. завършва магистратура по богословие в университета „Дърям“. Работил е като изследовател и преподавател в университетите на Архус (Дания), Сейнт Ангрюс (Шотландия), Осло (Норвегия) и Ниш (Сърбия). Изследователските му интереси са в областта на патристиката, античната и византийската философия и модерното православно богословие. Сред новите му публикации са монографиите *From 'Merciful Angel' to 'Fortress Europe': The Perception of Europe and the West in the Contemporary Serbian Orthodoxy* (Ерфурт, 2015) и *Bog i vreme: Učenje o vremenu Svetog Grigorija Niskog* (Белград, 2013), както и издаденият заедно с Богдан Лубаргич том *Misao i misija svetog Justina Popovića* (Белград, 2019).

Владимир Цветкович

ПАРИЖКАТА ШКОЛА, АТИНСКАТА ШКОЛА И АМЕРИКАНСКАТА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСКА ДИАСПОРА¹

Целта на този текст е да изследва как богословието, разгърнато се в хода на XX и XXI в. в православната диаспора, формира отношението на православната теология към Запада. Ще анализирам проявите на православно богословие сред диаспората в три фази: руското емигрантско богословие от 20-те и 30-те години на XX в. в Париж, гръцката постколониална теология от 60-те и 70-те в Атина и американската теология на православната диаспора от първите две десетилетия на XXI в.

Октомврийската революция през 1917 г. има за следствие една от най-големите интелектуални миграции в историята. От 1918 до 1923 г. от Русия по политически и идеологически причини са прогонени два милиона души, сред които голямо число представители на религиозната интелигенция. Първоначално те се установяват в православни или славянски страни, а после продължават към западни мегаполиси като Берлин, Париж, Лондон или даже Ню Йорк, разгръщайки мрежа от църковни институции, наподобяваща готовата руска структура. Заселването на Запад ги принуждава да влизат в диалог със Запада и да преосмислят богословските си възгледи. Религиозният досег със Запада засяга

¹ Тази статия е реализирана с подкрепата на Министерството на образованието, науката и техническото развитие на Република Сърбия съгласно договора за реализация и финансиране на научните изследвания.

мнозина емигрирали богослови, един от които е Георгиј Флоровски, напуснал през Одеса и живял в София, Прага, Париж, Белград, Ню Йорк, Кеймбридж/Масачузетс и Принстън/Ню Йорк.

Стандартният разказ, представян от сътрудниците на Флоровски Александър Шмеман и Йоан Майендорф, десетилетия наред гласеше, че Флоровски въпреки икуменичния си ангажимент остава в конфронтация със Запада в богословски смисъл. Новопатристичният синтез на Флоровски се гледеше като инструмент за освободжението на православната теология от „западен плен”.² Тази картина се задържа доскоро, когато Матю Бейкър проблематизира техните възгледи, аргументирайки, че първоначалната идея на Флоровски за новопатристичния синтез е програма с конститутивно икуменично измерение.³ Характеристика, обща за всички представители на руския религиозен ренесанс, е стремежът за интегриране с религията на изкуство, култура и философия в един вид „религиозен синтез”.⁴ Един от основните белези на по-късния новопатристичен синтез е опитът да синтезира религията или по-специално православното богословие с модерната философска култура. Във всеки случай, Флоровски развива своя синтез не като следва, а като проблематизира „синтеза на единството” на Владимир Соловьев и софиологията на Сергей Булгаков, отдалечавайки се от тях. Влиянието върху Флоровски на Соловьев, а чрез него и на Фридрих Шелинг, доведе някои изследователи до погрешното заключение, че коренът на новопатристичния синтез е в немския романтизъм.⁵ Тъкмо с ясно съзнание за тази тенденция в романтизма, която инкорпорира религиозния патос във философията⁶, Флоровски критикува славянофилския синтез на „романтизъм” и „еклесиология”.⁷ Интересът на Флоровски към западния историзъм и философската херменевтика, особено към възгледите на Вилхелм Дилтай, Бенедето Кроче и Робин Д. Колинзуд, показва, че той не изоставя философията.⁸ Заедно с понятието за синтез Флоровски приема от Соловьев икуменичния дух на това понятие. Това може да бъде видяно в ангажимента му с новия синтез на патристичната мисъл и западноевропейското образование.⁹ Включването на опита на католическия

² Alexander Schmemmann, 'Russian Theology: 1920–1972. An Introductory Survey', *St Vladimir's Theological Quarterly* 4 (1972), 174; John Meyendorff, 'From Byzantium to Russia: Religious and Cultural Legacy', in: Karl Christian Felmy and Wolfgang Heller (eds.), *Tausend Jahre Christentum in Russland. Zum Millenium der Taufe der Kiever Rus'* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988), 85-102.

³ Matthew Baker and Seraphim Danckaert, 'Georges Florovsky' in: Pantelis Kalaitzidis, Thomas FitzGerald, Cyril Hovorun, Aikaterini Pekridou, Nikolaos Asproulis, Guy Liagre, Dietrich Werner (eds.), *Orthodox Handbook on Ecumenism: Resources for Theological Education*, Volos/WCC/Regnum, Oxford 2014, 211-215.

⁴ Paul Gavriilyuk, *Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance*, Oxford: OUP, 2015, 38.

⁵ Brandon Gallaher, "Waiting for the Barbarians": Identity and Polemicism in the Neo-Patristic Synthesis of Georges Florovsky', *Modern Theology* 27/4 (2011), 659-691: 678; John Behr, "Passing Beyond the Neo-Patristic Synthesis", paper presented at the International Conference "Neo-Patristic Synthesis or Post-Patristic Theology: Can Orthodox Theology be Contextual?", Volos, Greece, June 2010. Тази статия е публикувана в сръбски превод: Џон Бер, „Надилажење неопатристичке синтезе”, *Богословье* 1 (2011), 44–56: 47-48.

⁶ Г. В. Флоровски, *Путеви руског богословља*, Подгорица: ЦИД, 1997, 267.

⁷ Флоровски, *Путеви руског богословља*, 276.

⁸ Matthew Baker, 'Neopatristic Synthesis and Ecumenism: Towards the 'Reintegration' of Christian Tradition', in: A. Krawchuk and T. Bremer (eds.), *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness*, Palgrave-MacMillan, 2014, 235–260: 245; Matthew Baker, 'Zizioulas and Heidegger: Eschatological Ontology and Hermeneutics', in: S. Mitralixis and A. Kaethler, *Ontology and History: Conference Booklet*, Delphi, 2015, 79-111: 80.

⁹ Г. В. Флоровский, „О патриотизме праведном и греховном” [1922], у: Г. В. Флоровский, *Из прошлого русской мысли*, Москва: Аграф 1998, 132–165: 163-164.

Запад в този „православен синтез“¹⁰ създава „истинния икуменичен синтез“.¹¹ Ето защо ангажиментът на Флоровски със западната богословска мисъл цели преодоляването на разделението Изток-Запад и култивирането на едно прозападно и прокуменично съзнание.¹²

Гръцкото богословие, развито в Атина през 60-те и 70-те години на XX в., следва плътно новопатристичната програма на Флоровски, но оттам произтича тъкмо противоположното: острото поляризиране на разделението Изток-Запад изтласква опитите за неговото преодоляване и прозападните нагласи се заместват от антизападни. Двама от най-изтъкнатите ученици на Флоровски, Йоан Романигис и Йоан Зизиулас, изграят важна роля при тази промяна. Опитът за освобождаване от вековното натрупване на западни богословски концепции и методи се превръща в тотално отмъщение спрямо Запада. Вината за така наречената псевдоморфоза се възлага не върху онези православни мислители, които са възприели некритично западни елементи, а върху западните клирици. В полемиката си срещу Панайот Трембелас, представител на формиран под влиянието на протестантизма и католицизма западен тип православно богословие, Йоан Романигис атакува западното схващане за *filioque*, Августиновото понятие за първородния грях, Анселмовата доктрина за греха и аргументира в полза на различието същност-енергия срещу Запада.¹³ Обратно на своя учител Флоровски, гледащ Августин като най-великия сред църковните отци, Йоан Зизиулас го представя като богословски неудачник.¹⁴ Той атакува Августин заради въвеждането на принципа, че единството на Бога се осигурява не от монархията на Отца като начало и източник на Троицата, а от единството на същността.¹⁵ Според Зизиулас Августин прави множествеността и друкостта вторични спрямо единството и субстанцията и се отдалечава от библейското схващане за Бога¹⁶, докато Капагокийците съхраняват това схващане чрез отъждествяването на „ипостас“ с „лице“.

Американската православна диаспора представлява големи групи от православни християни от определен етнически произход, обединяващи се около съществуващите в Северна Америка локални православни църкви като гръцката, руската, сръбската, българската, румънската и т.н. Богословската диаспора е даже много по-широко понятие, защото включва не само първото и второто поколение от православните емигранти в Северна Америка, но и третото и четвъртото емигрантски поколения, както и множеството конвертиралаи се в православието. Макар тези хора да се числят към така наречените национални православни църкви, повечето от тях нямат никаква културна връзка с родната земя на тези

¹⁰ Г.В. Флоровски, *Путеви руског богословъа*, 550.

¹¹ Georges Florovsky, 'The Doctrine of the Church and the Ecumenical Problem', *The Ecumenical Review* 2:2 (1950), 152-161: 156.

¹² Pantelis Kalaitzidis, 'The West in Contemporary Greek Theology', in G.E. Demacopoulos and A. Papanikolaou, *Orthodox Construction of the West*, New York: Fordham University Press, 144.

¹³ Andrew Louth, *Modern Orthodox Thinkers. From the Philokalia to the Present Day*, London: SPCK, 2015, 227.

¹⁴ Louth, *Modern Orthodox Thinkers*, 225.

¹⁵ John N.D. Zizioulas, *Being as Communion*, Crestwood: NY: St Vladimir's Seminary Press, 1985, 88; John D. Zizioulas, *Communion and Otherness*, London and New York: T&T Clark, 2006, 5.

¹⁶ Zizioulas, *Communion and Otherness*, 33, 106.

църкви. Като американци, те са разделени не въз основа на етническия си произход, а по-скоро на идеологическа основа. Така по-отворените и по-затворените православни менталности влизат в един Kulturkampf между либералните и консервативните фронтови линии.¹⁷ Разделението сред американските православни е по линията на съществуващото политическо разцепление в обществото на САЩ между онези, които подкрепят идеологията за американското господство и ексепционализъм, и тези, които поддържат американския политически изолационизъм във външната политика.¹⁸ Първата идеологическа линия вижда САЩ на върха на една йерархично построена международна система и тяхното глобално господство над остатъка от света. Тази идеология има корените си в предпоставката, че йерархията е богодарен инструмент за организирането на човечеството и че всяка общност, включително международната, има нужда от своя *primus*, който да я предвожда.¹⁹ Затова САЩ, както преди това християнската Римска империя (Византия), управлявала целия тогава познат свят, има тази висша позиция по силата на уникалния ценностен порядък, представляван от тях.

Втората идеологическа линия разглежда САЩ като формално равнопоставени с останалите страни, но заедно с това е на мнение, че САЩ поради големината си и своята важност заслужават повече от останалите страни. Тази политика се обозначава чрез политическия слоган *America first* на президента Доналд Тръмп.

Американските православни общности възприеха тези две американски идеологически програми с някои креативни промени. С оглед на научните проекти и публикации на двамата православни професори от университета „Фордъм“, Джордж Демакопулос и Аристотел Папаниколау, Сотирис Митралексис установява как либералната програма на американския ексепционализъм се е усвоила от православната политическа теология.²⁰ Идеологията за Америка като „незаменима нация“ (indispensable nation) се нуждае от постоянна защита на ценностите, зад които стои Америка, като либералната демокрация от американски тип, капитализма и свободния пазар, дори на такава висока цена, каквото е участието на Америка в непрестанни войни от 80-те години насам.²¹ Затова, както подчертава Митралексис, основната грижа на Демакопулос и Папаниколау е не само да демонстрират съвместимостта на православното християнство със „Запада“, но и да обявят либералната демокрация за най-естествения израз на православната политическа теология.²² Така всичко в православното християнство, несъвместимо със заявените ценности на САЩ и Запада, се заклемява като не-православно. Папаниколау и Демакопулос рефлектират с помощта на

¹⁷ Archimandrite Cyril Hovorun, 'Culture Wars are not our Wars', *Public Orthodoxy* at: <https://publicorthodoxy.org/2020/12/21/culture-wars-are-not-our-wars/> (accessed on 30 Dec. 2020).

¹⁸ Branko Milanovic, 'What we owe to Donald J. Trump', *Globalinequality* (7 Nov. 2020): <http://glineq.blogspot.com/2020/11/what-we-owe-to-donald-j-trump.html> (accessed on 30 Dec. 2020)

¹⁹ John P. Manoussakis, *For the Unity of All: Contributions to the Theological Dialogue Between East and West*, Eugene, OR: Cascade books, 2015, 22.

²⁰ Sotiris Mitralaxis, 'On Recent Developments in Scholarly Engagement with (the Possibility of an) Orthodox Political Theology', *Political Theology* 19:3, (2018), 247-260.

²¹ Branko Milanovic, 'What we owe to Donald J. Trump'.

²² Mitralaxis, 'On Recent Developments', 5.

постколониалната теория върху критиката към Запада, налична в гръцката теология на Атинската школа, преди всичко при Йоан Романигис и Христос Янарас и по-малко при Йоан Зизиулас. Те обясняват критичната нагласа спрямо Запада в гръцката теология като „резидуални ефекти от западната експлоатация на колониалния субект, на ‚субалтерните‘, във всичките им културни, политически и икономически проявления”.²³ Но както отбелязва Сотирис Митралеक्सис, при Демакопулос и Папаниколау употребата на постколониалната критика претърпява необичаен поврат. Излиза, че проблемът не е в ориенталисткия или „балканския” възглед, че Западът е по-превъзходен, а православието малоценно, а в критиката, проблематизираща този възглед, която те отъждествяват с „антизападничество”.²⁴ Митралеक्सис показва освен това, че според същото схващане всеки аспект на православието, който не е изцяло съвместим със „Запада”, модернизма и либералната демокрация, се разглежда като „фундаментализъм” или „антизападничество”.²⁵

Подобна оценка се дава на новопатристичния синтез на Флоровски, който, както доказа Матю Бейкър, е замислен, за да бъде платформа за диалог със западното християнство и западната политическа и философска култура. В опита си да отстоява западни либерални ценности, Брандън Галахър разглежда новопатристичния синтез на Флоровски като „фундаментализъм на традицията”²⁶ или като вид романтичен византизъм и антизападен полемизъм.²⁷ Джон Бер твърди, че новопатристичният синтез е инспириран в действителност от немския идеализъм и романтизъм, а не от църковните отци, и е конструиран в опозиция спрямо Запада²⁸, докато Пол Гаврилюк в книгата си за Флоровски и руския религиозен ренесанс²⁹ се въздържа в четиридесетгодишния икуменизъм на Флоровски и неговия диалог със Запада.

Втората идеологическа линия в американската православна богословска диаспора, определяна като консервативна, не се занимава със световната доминация на САЩ, а по-скоро със съхраняването на християнските ценности на брака и семейството, които са в разногласие със секуларните времена. Макар научните резултати в областта на християнската биоетика да са с висока стойност³⁰, може да бъде доловена една определена антиглобалистична насоченост във въз-

²³ George E. Demacopoulos and Aristotle Papanikolaou, 'Orthodox Naming of the Other: A Postcolonial Approach', in: G.E. Demacopoulos and A. Papanikolaou (eds.), *Orthodox Constructions of the West*, New York: Fordham University Press, 2013, 18.

²⁴ Mitralaxis, 'On Recent Developments', 252.

²⁵ Mitralaxis, 'On Recent Developments', 251.

²⁶ Pantelis Kalaitzidis, "From the 'Return to the Fathers' to the Need for a Modern Orthodox Theology", *St Vladimir's Theological Quarterly* 54:1 (2010) 5–36.

²⁷ Brandon Gallaher, "Waiting for the Barbarians": Identity and Polemicism in the Neo-Patristic Synthesis of Georges Florovsky", *Modern Theology* 27.4 (October 2011), 659–691.

²⁸ John Behr, "Passing Beyond the Neo-Patristic Synthesis", paper presented at the International Conference "Neo-Patristic Synthesis or Post-Patristic Theology: Can Orthodox Theology be Contextual?", Volos, Greece, June 2010. Тази статия е публикувана в сръбски превод: Џон Бер, „Надилажење неопатристичке синтезе”, *Богословље* 1 (2011), 44–56: 47–48.

²⁹ Paul Gavrilyuk, *Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

³⁰ Tristram H. Engelhardt, *The Foundations of Bioethics*, New York: Oxford University Press, 1986.

гледите за околната среда и климатичните промени. Така например, изхождайки от радикалната позиция, че само човешки същества, а не цялото творение биват преобразявани чрез божествените нетварни енергии, Тристрам Х. Енгелхарт схваща съществуващите глобални опити за предотвратяване на климатичните промени като директно вредни за уязвимите части от човешката популация.³¹ За мнозина представители на консервативната линия в американската православна богословска диаспора основният проблем не е в православно-антисоциалност, а в онези „либерални“ християнски глави, които според тях са компрометирали християнството и особено православие, венчавайки го със секуларната модерност.

В заключение следва да се каже, че всеки опит на православно богословие да се позиционира спрямо Запада, но и спрямо други политически феномени на модерната епоха, може да бъде гледан като път към фигуриране на православна идентичност чрез баланс между всеобщност и особеност. Така потребността от общ християнски отговор на нарастващото секуларизиране и атеизиране обяснява стремежа на Парижката школа да формира православно богословие в съгласие със западната богословска и политическа мисъл. Напротив, иницираната от Атинската школа критика на Запада целеше да предпази особеността на православните и по-специално националните православни идентичности от предизвикателствата на модернизма. Най-сетне, разцеплението в американската православна диаспора между либерални и консервативни тенденции отразява както общовалидният характер на християнското послание, така и особеността на православния исторически опит. Затова православните либерали понякога твърде лесно свързват глобалния характер на християнството с глобализацията и западизацията на света под ръководството на САЩ, докато православните консерватори понякога са склонни да виждат православната култура като обсадена крепост, която трябва да бъде защитавана на всяка цена, забравяйки при това, че Христос е Спасителят на целия свят.

Превод от английски: Георги Каприв

Преводът е осъществен по чувствително разширена специално за това издание версия на статията, публикувана в списание *Πεμπτούσια* на 23 декември 2020 г.: https://pemptousia.com/2020/12/parisian-school-athenian-school-and-american-orthodox-theological-diaspora/?fbclid=IwAR3uKq1ZFvnMnK3_2E7fh5fNFINOyLyAn4TnbBb1slmUyCXaD2KcQZ_QcOY

³¹ Tristram H. Engelhardt, 'Ecology, Morality, and the Challenges of the Twenty-First Century: The Earth in the Hands of the Sons of Noah', in J. Chryssavgis & B. Folt, *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature and Creation*, Fordham: Fordham University Press 2013, 276-290. See also Emma C. J. Brown, 'Book Review: *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature and Creation*.' Chryssavgis, J. & Folt, B. (eds.), Fordham: Fordham University Press, 2013', *Sobornost* 32/2 (2015), 90-95: 93.